

Dorota Czakon-Tralski

ORCID: 0000-0002-7469-7379

dorota.czakon-tralski@up.krakow.pl

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
Instytut Dziennikarstwa i Stosunków Międzynarodowych**Koty, dziadki i wodnik szuwarek,
czyli rozważania o pracach badawczych
profesora Marka S. Szczepańskiego (1956-2023)**

DOI: 10.34739/doc.2024.21.28

Przed wszystkim z ogromnym niedowierzaniem, zaskoczeniem i, z tych powodów dopiero w dalszej kolejności – smutkiem, przyjęliśmy do wiadomości śmierć Profesora Marka S. Szczepańskiego. Pożegnaliśmy wybitnego badacza, którego pasja, wiedza i zaangażowanie sprawiły, że Jego odejście pozostawiło wielką pustkę. Trudno ująć i zmieścić na kilku stronach życie człowieka, tym bardziej w takim stopniu oddanego twórczości badawczej jak prof. Marek S. Szczepański. Gdyby jednak spróbować zrobić wybiórczy szkic... Wszyscy, którzy osobiście znali Profesora, wiedzieli, że z urodzenia był *medalikorzem* (jak o sobie nieraz mówił), urodził się wszak w Częstochowie. Opuścił jednak miasto w cieniu Jasnej Góry i chociaż po latach powrócił do niego w charakterze profesora w Wyższej Szkole Pedagogicznej, to życie prywatne związał z Tychami. I tyszaninem był z wyboru, to było jego drugie znaczące miejsce.

Pisząc o miejscach istotnych, nie można nie wspomnieć również Katowic. To tam, w Uniwersytecie Śląskim przeszedł całą ścieżkę kariery naukowej, od studiów socjologicznych, które ukończył w 1978 r., poprzez stopień naukowy doktora w 1983 r., doktora habilitowanego w 1989 r. i wreszcie po tytuł naukowy profesora osiągnięty w 1995 r., by od 1998 r. być zatrudnionym na stanowisku profesora zwyczajnego. Przez wiele lat był związany również z innymi ośrodkami akademickimi w regionie: Wyższą Szkołą Pedagogiczną w Częstochowie, późniejszą Akademią Pedagogiczną, a obecnym Uniwersytetem Jana Długosza,

z Uniwersytetem Opolskim, Akademią Techniczno-Humanistyczną w Bielsku Białej oraz WSB w Dąbrowie Górniczej, a poza regionem, np. ze Szkołą Wyższą Psychologii Społecznej w Warszawie. Przez wszystkie lata zawodowej aktywności pełnił szereg ważnych funkcji, w tym również funkcji z wyboru. Był prodziekanem Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Śląskiego w latach 1990-1993, od 1991 r. kierownikiem Zakładu Socjologii Rozwoju, dyrektorem Instytutu Socjologii 1993-2008. Poza Uniwersytetem Śląskim pełnił również funkcje wiceprzewodniczącego Komitetu Socjologii Polskiej Akademii Nauk, był członkiem Polskiej Akademii Umiejętności (Stacja PAU w Katowicach), przewodniczącym Rady Naukowo-Programowej Międzynarodowego Centrum Studiów Śląskich, przewodniczącym Rady Naukowej Państwowego Instytutu Naukowego – Instytut Śląski w Opolu (w latach 2008-2012), członkiem Polskiego Towarzystwa Socjologicznego, Centralnej Komisji do Spraw Stopni i Tytułów w Sekcji I – Nauki Humanistyczne i Społeczne, ekspertem Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego (w programie „Obserwatorium Kultury”), Narodowego Centrum Badań i Rozwoju oraz Fundacji na rzecz Nauki Polskiej. Był również członkiem wielu komitetów redakcyjnych czasopism naukowych¹.

Współzałożył Wyższą Szkołę Zarządzania i Nauk Społecznych im. ks. Emila Szramka w Tychach, gdzie w latach 2001-2007 pełnił funkcję rektora, a następnie prorektora. Pomysł powstania tej placówki, która była bodaj jedyną w swoim czasie szkołą wyższą o statusie samorządowym, został publicznie zakomunikowany podczas jednego z Tyskich Seminariów Majowych. Spotkania te, których również był współtwórcą, organizowane w Tychach od 1992 r., były pomyslane jako zjazd samorządowców i naukowców związanych z miastem. Wnioski, będące rezultatem dyskusji podczas seminariów, nie rzadko wyznaczały drogę rozwoju tej jednostki administracyjnej. Osobiste zaangażowanie prof. Marka Szczepańskiego na rzecz społeczności lokalnej, zaowocowało uzyskaniem honorowego obywatelstwa Tychów w 2009 r. Profesor otrzymał je za współzałożenie Wyższej Szkoły Zarządzania i Nauk Społecznych w Tychach, współtworzenie spotkań naukowych pod nazwą Tyskie Seminaria Majowe, dzięki którym Tychy, nie będąc wielkim ośrodkiem akademickim, zaistniały na naukowej mapie Polski; czynną realizację zasady „Myśl

¹ Prof. Marek S. Szczepański, <https://us.edu.pl/uczelnia/o-nas/historia/laureaci-nagrody-pro-scientia-et-arte/prof-marek-s-szczepanski/> (data dostępu: 20.04.2024).

globalnie, działaj lokalnie”; prace naukowe nad społecznością lokalną oraz ojczyzną prywatną – naszym mniejszym niebem. Tytuł Honorowego Obywatela Miasta Tychy został mu wręczony 23 stycznia 2009 r., podczas uroczystej sesji inauguracyjnej obchody 75-lecia nadania Tychoom praw gminy miejskiej².

Jednak nie tylko miasto w sensie ogólnym³, miasto Tychy przede wszystkim⁴, ale też społeczności lokalne i regionalne zajęły znaczące miejsce w dorobku Profesora. W tym obszarze szczególnie znaczenie ma oczywiście Górny Śląsk i Zagłębie. Nie sposób wymienić wszystkich publikacji dotyczących tej tematyki, monografii i artykułów w czasopismach naukowych, ale też w wydawnictwach popularno-naukowych i prasie lokalnej⁵. W bezdyskusyjny sposób związany ze Śląskiem, który traktował jak swoją małą ojczyznę. Jednak nie tylko Śląsk był dla Niego ważny, on dla Śląska również. Dowodem tego jest Złota Odznaka Honorowa za Zasługi dla Województwa otrzymana w 2016 r.⁶

Obszary badań i dociekań prof. Szczepańskiego związane były przede wszystkim z teorią zmiany i rozwoju społecznego. Monografia, będąca pracą habilitacyjną *Modernizacja, rozwój zależny, rozwój endogenny. Socjologiczne studium teorii rozwoju społecznego*⁷ była pierwszą, ale nie ostatnią istotną pozycją z tego zakresu. Również późniejszy podręcznik *Zrozumieć rozwój. Od społeczeństwa tradycyjnego do informacyjnego*⁸ można zaliczyć do swego rodzaju klasyki, będącej podstawą warsztatu socjologa. Profesor Marek S. Szczepański nie tylko teoretycznie zajmował się odległymi krainami. Odwiedził

² *Honorowi obywatele*, <https://umtychy.pl/artukul/102/honorowi-obywatele> (data dostępu: 20.04.2024).

³ Tego zakresu dotyczy klasyczny podręcznik: B. Jałowiecki, M.S. Szczepański, *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*, Warszawa 2002.

⁴ Tychy zawdzięczają prof. Szczepańskiemu m.in. monografię poświęconą miastu. *Tychy 1939-1993. Monografia miasta*, red. M.S. Szczepański, Tychy 1996.

⁵ Cf. M.S. Szczepański, *Opel z górniczym pióropuszem. Restrukturyzacja województwa katowickiego 1989-1996*, Katowice 1997; B. Jałowiecki, M.S. Szczepański, G. Gorzelak, *Rozwój lokalny i regionalny w perspektywie socjologicznej*, Tychy 2007; M.S. Szczepański, A. Śliz, R. Geisler, B. Cymbrowski, *Socjologia regionu i społeczności lokalnych. Antologia*, Opole 2011; *Encyklopedia Śląska i Śląsk w encyklopediach*, red. M.S. Szczepański, T. Soldra-Gwiżdż, Katowice 2011; *Granice Śląska w interdyscyplinarnej perspektywie*, red. R. Gładkiewicz, T. Soldra-Gwiżdż, M. S. Szczepański, Opole 2012.

⁶ A. Śliz, *Marek Stanisław Szczepański: życie to socjologia (1956-2023)*, „Kultura i Społeczeństwo” 2023, nr 4, s. 301.

⁷ M.S. Szczepański, *Modernizacja, rozwój zależny, rozwój endogenny. Socjologiczne studium teorii rozwoju społecznego*, Katowice 1989.

⁸ K. Krzysztofek, M.S. Szczepański, *Zrozumieć rozwój. Od społeczeństwa tradycyjnego do informacyjnego*, Katowice 2005.

wiele zakątków świata, również turystycznie, chociaż można też zadać pytanie, czy tak zaangażowany badacz społeczny jest gdziekolwiek turystą? Może jak u Zygmunta Baumana „Turysta jest dziewiętnastowiecznym antropologiem wśród tubylców: przygląda się obyczajom, które czasem oburzają go, czasem bawią, ale zawsze dziwią, dorabia w wyobraźni «ręce i nogi» dziwactwom, o których «wie», że bez protetycznych zabiegów nie miały na czym by się wesprzeć, opatrzuje je etykietkami, klasyfikuje, szufladkuje w sejfie pamięci – sam skrzętnie przez czas cały kryjąc mędrca oko za przyciemnionym szkieletem”⁹.

Na pewno do Profesora Marka Szczepańskiego pasuje (pasowało...) nieustanne poszukiwanie nowych doświadczeń, miejsc i wrażeń, a także gotowość na zmiany. W bogatym dorobku naukowym znalazły się również konflikty społeczne i etniczne, transformacja ustrojowa... Trudno przytoczyć całość dokonań publicystycznych, wszakże profesor Marek Szczepański jest autorem, lub współautorem ponad 350 prac naukowych, opublikowanych w USA, Wielkiej Brytanii, Francji, Kanadzie, Republice Federalnej Niemiec, Rosji, Słowacji czy Ukrainie¹⁰. To również z tego powodu w 2016 r. został wyróżniony uniwersytecką Nagrodą „Pro Scientia et Arte” przyznaną „w uznaniu wybitnych osiągnięć naukowych i dydaktycznych”¹¹. Zachęcał zawsze także do aktywności społecznej. Na różnych poziomach. Jednym z tego przejawów było chociażby promowanie do uczestnictwa w wyborach, które opisywał jako formę „pewnych wspólnotowych decyzji, rodzaj społecznej mobilizacji. A wspólnotowość to wciąż towar deficytowy, choć wielu z nas, po triumfie indywidualizmu, dotyka głód przynależności i chęć bycia z innymi”¹².

⁹ Z. Bauman, *Ponowoczesne wzory osobowe*, „Studia Socjologiczne” 1993, nr 2, s. 25-26. Podróże ułatwiały mu zrozumienie wiele aspektów ładu społecznego i dynamicznych zmian związanych m.in. z wielokulturowością, którą opisywał wraz z Anną Śliz jako „zbliżenie ludzi, tragarzy rozmaitych kręgów kulturowych, poprzez wzajemne poznanie się, rozumienie kulturowych odmienności, zatracanie lęku przed innością i współpracę, która zawiera w sobie lojalność państwową i prowadzi do zrozumienia kulturowego”. A. Śliz, M.S. Szczepański, *Ład społeczny i wielokulturowość: konteksty socjologiczno-polityczne*, [w:] *Ład społeczny i jego przedstawienia. Księga jubileuszowa Profesora Jacka Wodza*, red. T. Nawrocki, W. Świątkiewicz, Katowice 2016, s. 91.

¹⁰ Prof. Marek S. Szczepański...

¹¹ *Laureaci nagrody Pro Scientia et Arte*, <https://us.edu.pl/uczelnia/o-nas/historia/laureaci-nagrody-pro-scientia-et-arte/> (data dostępu: 12.06.2024).

¹² *Nie żyje profesor Marek Szczepański*, <https://www.miasta.pl/aktualnosci/nie-zyje-profesor-marek-szczepanski> (data dostępu: 12.06.2024).

Początek mojej drogi naukowej bezpośrednio jest związany z Profesorem Markiem Szczepańskim. Uczestniczyłam w pierwszym seminarium magisterskim prowadzonym przez niego w Instytucie Socjologii na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach. Jedne z pierwszych moich artykułów naukowych były rezultatem wspólnie prowadzonych badań w Zakładzie Socjologii Instytutu Pedagogiki Społecznej, w ówczesnej Wyższej Szkole Pedagogicznej w Częstochowie w 1997 r. Różnorodne wątki z zakresu socjologii edukacji przez wiele lat przewijały się we wspólnych badaniach prowadzonych z Profesorem w gronie współpracowników Zakładu Socjologii. Zastanawiające jest, jak wiele tematów poruszanych przez nas ponad ćwierć wieku temu, np. te dotyczące przemocy wśród młodzieży, nadal jest aktualnych. Chociaż już wówczas przemoc szkolna była opisywana przez naukowców, którzy zwracali uwagę na jej realne i długotrwałe konsekwencje dla dzieci i młodzieży, to jednak, można rzec, nic się nie zmieniło... Przemoc rówieśnicza nadal jest obecna. W masowych mediach pojawiają się brutalne przykłady jej stosowania. Tytuły sugerują wzrost liczby przypadków. Nasuwa się jednak pytanie, czy faktycznie tak jest? A może jedynie formy się zmieniły? Obecnie w kontekście przemocy szkolnej częściej mówimy o dyskryminacji różnych grup uczniowskich czy o hejcie¹³, onegdaj o „drugim życiu szkoły”, czyli *Koty, dziadki i wodnik szuwarek...*¹⁴. Brutalność wszelako wydaje się być podobna i kontekst, rozumiany jako działania w gronie rówieśników, niepowiadomianie rodziców, nauczycieli. Badania przeprowadzane współcześnie w wielu krajach wskazują, że od 30 do 50% uczniów doświadczyło w pewnym momencie swojego życia szkolnego hejtu¹⁵. W Polsce również statystyki są brutalne i przygnębiające. Co trzecie dziecko w wieku szkolnym spotkało się z przemocą ze strony rówieśników¹⁶. Akty przemocy przybierają różne formy, od „klasycznych”, znanych i opisywanych od wielu lat jak agresja fizyczna, przemoc psychiczna poprzez nowe formy jak wspomniany hejt czy

¹³ P. Kallalas, *Dziecko zastraszane w szkole. Przemoc, hejt, nękanie – jak z tym walczyć?* <https://www.trojmiasto.pl/dziecko/Dziecko-zastraszane-w-szkole-Przemoc-hejt-nekanie-jak-z-tym-walczyć-n181871.html> (data dostępu: 12.06.2024).

¹⁴ D. Czakon, M.S. Szczepański, *Koty, dziadki i wodnik szuwarek, czyli drugie życie szkoły*, [w:] *Polska szkoła: między admiracją a odrzuceniem*, red. A. Rosół, M.S. Szczepański, Częstochowa 1997, s. 107.

¹⁵ M. Dąbrowska, *Hejt i dyskryminacja w placówkach edukacyjnych*, <https://twojpsycholog.pl/blog/hejt-i-dyskryminacja-w-placowkach-edukacyjnych> (data dostępu: 12.06.2024).

¹⁶ *Przerwijmy krąg przemocy w szkołach*, <https://fundacjauniqa.pl/programy/przerwijmy-krag-przemocy-w-szkolach/> (data dostępu: 12.06.2024).

inna cyberprzemoc, chociażby przerabianie i upublicznianie zdjęć. Izolowanie i wykluczenie z grupy jest starą metodą stosowaną w celu dokuczenia, jednak ze względu na nowe możliwości współcześnie ma inne znaczenie i sens. Mimo różnic równie boleśnie odczuwane jest usunięcie z grona znajomych w mediach społecznościowych, a w ślad za tym brak uczestnictwa w wirtualnym życiu grupy, jak niegdyś brak zaproszenia na realne urodziny.

Aby na koniec wzbudzić refleksje na temat tego, które formy są bardziej brutalne – stare (przez starszych zapomniane, młodym nieznane) czy nowe – należy przytoczyć kilka przykładów ze wspólnego artykułu autorki napisanego z prof. Markiem Szczepańskim: „ścieżka zdrowia” – to zmuszanie uczniów, najczęściej młodszych, słabszych, do przebiegania przez szpaler uczniów ze starszych klas, którzy popychają, biją, szturchają i w inny sposób znęcają się nad ofiarą; „płyta gramofonowa” – zmuszanie do jeżdżenia nosem po sedesie; czy „wodnik szuwarek” – wkładanie głowy „kota” (ofiara, np. uczeń pierwszej klasy, ktoś kto komuś „podpadł”, wyróżniający się fizycznie: ładne dziewczyny, dobrze zbudowani chłopcy lub mizerni, wyglądający na słabych fizycznie) do sedesu i spuszczenie wody¹⁷.

Kończąc refleksje, należy wyrazić przekonanie, że jeszcze przez wiele lat prace Profesora Marka Szczepańskiego będą inspirować studentów, badaczy oraz wszystkich tych, którzy zajmują się zmianami społecznymi i dążą do zrozumienia złożonych procesów społecznych. Przez swoją niestrudzoną pasję do nauki, głębokie zaangażowanie w badania naukowe i wyjątkową zdolność do syntezy teorii socjologicznych, Profesor Szczepański nie tylko wzbogacił nauki socjologiczne, ale także stworzył solidne fundamenty, na których mogą budować kolejne pokolenia. Całym swoim życiem dowiódł, że nauka może być siłą napędową zmian społecznych i głębokiego dążenia do zrozumienia ludzkiej natury. Pamięć o prof. Szczepańskim będzie trwała nie tylko w jego licznych publikacjach i badaniach, ale także w sercach tych, którzy mogli z nim współpracować i od niego się uczyć. W dorobku wielu młodszych koleżanek i kolegów jego dorobek jest zauważalny. Nie pozostaje nic innego, jak wyrazić wdzięczność, za to, co wniósł w życie wszystkich, których napotkał na swojej drodze. Dla wielu osób pozostanie niezapomnianą Postacią.

¹⁷ D. Czakon, M.S. Szczepański, *Koty, dziadki...*, s. 116-117.

Bibliografia / References

Literatura

- Bauman Z., *Ponowoczesne wzory osobowe*, „Studia Socjologiczne” 1993, nr 2.
- Czakon D., Szczepański M.S., *Koty, dziadki i wodnik szuwarek, czyli drugie życie szkoły*, [w:] *Polska szkoła: między admiracją a odrzuceniem*, red. A. Rosół, M.S. Szczepański, Częstochowa 1997.
- Encyklopedia Śląska i Śląsk w encyklopediach*, red. M.S. Szczepański, T. Sołdra-Gwiżdż, Katowice 2011.
- Granice Śląska w interdyscyplinarnej perspektywie*, red. R. Gładkiewicz, T. Sołdra-Gwiżdż, M.S. Szczepański, Opole 2012.
- Jałowiecki B., Szczepański M.S., Gorzelak G., *Rozwój lokalny i regionalny w perspektywie socjologicznej*, Tychy 2007.
- Jałowiecki B., Szczepański M.S., *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*, Warszawa 2002.
- Krzysztofek K., Szczepański M.S., *Zrozumieć rozwój. Od społeczeństwa tradycyjnego do informacyjnego*, Katowice 2005.
- Szczepański M.S., *Modernizacja, rozwój zależny, rozwój endogenny. Socjologiczne studium teorii rozwoju społecznego*, Katowice 1989.
- Szczepański M.S., *Opel z górnictwem pióropuszem. Restrukturyzacja województwa katowickiego 1989-1996*, Katowice 1997.
- Szczepański M.S., Śliz A., Geisler R., Cymbrowski B., *Socjologia regionu i społeczności lokalnych. Antologia*, Opole 2011.
- Śliz A., Szczepański M.S., *Ład społeczny i wielokulturowość: konteksty socjologiczno-polityczne*, [w:] *Ład społeczny i jego przedstawienia. Księga jubileuszowa Profesora Jacka Wodza*, red. T. Nawrocki, W. Świątkiewicz, Katowice 2016.
- Śliz A., *Marek Stanisław Szczepański: życie to socjologia (1956-2023)*, „Kultura i Społeczeństwo” 2023, nr 4.
- Tychy 1939-1993. Monografia miasta*, red. M.S. Szczepański, Tychy 1996.

Netografia

- Dąbrowska M., *Hejt i dyskryminacja w placówkach edukacyjnych*, <https://twojpsycholog.pl/blog/hejt-i-dyskryminacja-w-placowkach-edukacyjnych>.
- Honorowi obywatele*, <https://umtychy.pl/arttykul/102/honorowi-obywatele>.
- Kallalas P., *Dziecko zastraszane w szkole. Przemoc, hejt, nękanie – jak z tym walczyć?*, <https://www.trojmiasto.pl/dziecko/Dziecko-zastraszane-w-szkole-Przemoc-hejt-nekanie-jak-z-tym-walczyz-n181871.html>.
- Laureaci nagrody Pro Scientia et Arte*, <https://us.edu.pl/uczelnia/o-nas/historia/laureaci-nagrody-pro-scientia-et-arte/>.
- Nie żyje profesor Marek Szczepański*, <https://www.miasta.pl/aktualnosc/nie-zyje-profesor-marek-szczepanski>.
- Prof. Marek S. Szczepański*, <https://us.edu.pl/uczelnia/o-nas/historia/laureaci-nagrody-pro-scientia-et-arte/prof-marek-s-szczepanski/>.
- Przerwijmy krag przemocy w szkolach*, <https://fundacjauniqa.pl/programy/przerwijmy-krag-przemocy-w-szkolach/>.